

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

"הבוטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב"¹

ראשי פרקים

- א. מידת הביטחון – מהי?
- ב. המפגש עם החוקיות הטבעית - מקור הבחירה
- ג. הבחירה האנושית - מאפשרת התכחשות לנס ופירושו כטבע
- ד. כח הבחירה האנושית - בתחום הרצון. המעשה נעשה בכל מקרה ע"י הקב"ה
- ה. השפעת מידת הבטחון על חיי המעשה
- ו. חובת הביטחון של הציבור
- ז. חובת הביטחון בא"י
- ח. מידת הביטחון בימינו

א. מידת הביטחון – מהי?

כתב הרמח"ל²:

והנה שמו הקב"ה לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך וכו' כי כל ענייני העולם, בין לטוב בין לרע, הנה הם נסיונות לאדם, העוני מצד אחד והעושר מצד אחד וכו'. השלוח מצד אחד והיסורין מצד אחד, עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור.

אולי המלחמה הקשה ביותר "פנים ואחור" היא המלחמה בנפש האדם (המדובר באדם החפץ לעשות רצון אביו שבשמים) בין התביעה לבטוח בהי "כגמול

¹ תהילים קכ"ה א'.

² מסילת ישרים פרק א'.

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

עלי אמו", כתינוק אשר לא יצעד מבלי שתוליכנו אמו ואשר לא יאכל כי אם את אשר תניקנו אמו, ובין חובת ההשתדלות בענייני העולם הבא, וגם בענייני העולם הזה כפרוזדור לעולם הבא, המוטלת עליו. לא אתיימר, חס וחלילה, להורות דרך סלולה במבוך זה, כי זאת יוכל לעשות רק מי שכבר עבר את "גן המבוכה"³, אלא להצביע על נקודות בודדות בלבד.

מהו הבטחון בה? אנו מייחסים לר' ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר, ולתלמידיו, בעיקר מאסכולת נובהרדוק, את ההשקפה כי בטחון פירושו שאם יאמין אדם בלב שלם כי הקב"ה יעשה כך וכך, או אז יתגשם הדבר באמת. למשל, אם רצונו להגיע למקום פלוני אשר אין תחבורה מצויה שם, והוא יבטח בכל לבבו בצור עולמים, ודאי שיזמין לו הבורא רכב שיביאהו שמה. מסופר על ר' ישראל שדרש פעם בעניין זה ברבים, ואמר שמי שיאמין בלב שלם בקב"ה שיזכה בזכייה הגדולה ביותר בהגרלה הממשלתית - מובטח לו שיזכה בה. שמע את הדברים פועל אחד, נטש את מקצועו וציפה לזכייה. עבר זמן מה, זכייתו בוששה לבוא וחסרה הפרנסה בביתו. פנה בצר לו אל ר' ישראל ושאלו כיצד לנהוג. חקר ר' ישראל: "שמא תסכים לקבל ממני מיד את מחצית סכום ההגרלה, בכסף זה תוכל להתפרנס ברווח, ואתה תוסיף לשבת ולבטוח שתזכה בגורל, ולכשתזכה תתן לי את הסכום במלואו?" הסכים אותו פועל. אמר לו ר' ישראל: "אם מוכן אתה למכור גורל שלם בדמי מחצית הזכייה, ודאי שאין לבך בטוח במאה אחוז שתזכה בזכייה כולה, ובהעדר מדת הבטחון אין ודאות שתזכה בגורל. חזור למקצועך".

נגד גישה זו יצא ה"חזון איש"⁴ בטוענו:

ואין הוראה זו בבטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו יתברך, לבטוח שבודאי יקרה הטוב בעינינו.

ובאמת, אין אנו יודעים כלל מה טוב לנו. לדוגמא, היו אנשים שנתברכו בריבוי נכסים, אבל ברכה זו היתה למראית עין בלבד, כי נכסיהם קשרום לארצות הגולה ומנעום מעליה לארץ הקודש, עד אשר הדביקתם השואה.

ה"חזון איש" מגדיר את הביטחון:

עניין הבטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה וכו' בהכרזה מאתו ית' וכו' ולהשרות בקרבן את האמת הידועה כי אין וכו' שום פגע רע

³ ע"פ משלו של ה"מסילת ישרים" בפרק ג'.

⁴ אמונה ובטחון פרק ב'.

הרב אביגדור נבנאל

מיד המקרה רק הכל מאתו ית' וכו' עניין זה יקראוהו מדת הבטחון.

ב. המפגש עם החוקיות הטבעית – מקור הבחירה

מצויים אנו בעולם המתנהג על פי חוקיות מסוימת, הקרויה בפינו בשם "טבע". בדרך כלל, כשנעשה מעשה פלוני, כגון שפיתת קומקום מים על האש, מתרחש מאורע אלמוני, במשל שלנו - המים רותחים. אדם יכול לחשב מראש, ולפי רוב הנתונים שבידו גם במירב דיוק, תוך כמה זמן ירתחו המים. קיימת נטיה לראות סיבתיות בדבר - שפיתת הקומקום היא סיבת רתיחת המים. המסקנה הראשונית היא - מים רותחים מפני שאש מרתיחה מים. מסקנתו של המאמין היא - מים רותחים מפני שאש מרתיחה מים - מפני שהבורא שם כח באש להרתיח מים. כלומר, ברצות הבורא שהמים ירתחו, משתמש הוא באש להרתיחם.

אך המאמין בקב"ה, הלא הוא המאמין כי הקב"ה הוא כל יכול, וברצונו הוא מהוה את הכל, ואין קיום לשום נברא ולשום מצב אלא מאמיתת רצונו ית', אם כן, עצם רצונו שהמים ירתחו הוא סיבה מספקת לרתיחתם, ואין כל מקום הגיוני לסיבה נוספת. נכון, אמנם, רצונו הוא שהמים ירתחו בדרך כלל בשעה שהם מתחממים. אבל אין זה אומר שהאש היא סיבת הרתיחה, אלא תנאי לרתיחה בלבד. אין האש, או כל כח אחר, שותף, ח"ו, לקב"ה במעשה, ואף לא מכשיר בידו. אין פעולה כי אם פעולת רצונו ית' - "ה' תשפת שלום לנו, כי גם כל מעשינו פעלת לנו"⁵.

ומה הוא תפקידה של החוקיות בעולם? טובה גדולה היא לאדם, שבלעדיה היה משולל בחירה לחלוטין. לא היתה לו שום מטרה בעולם הגשמי, שכן לא היה יודע מה יבא בעקבותיה. אם יאכל, האם ירעב או ישבע? אם יישן, היחליף כח או יאבדו? ואילו אף היתה לו מטרה כלשהי, לא היה נוקט שום צעד לקראת השגתה, מאחר שאין לו כל אפשרות לדעת שאם ינקוט בצעד זה אכן ישיגנה. רק על ידי התנאים שהתנה רצונו יתברך להגביל ולצמצם את פעולתו בדרך כלל לחוקיות מסוימת, יש מקום לרצון כלשהו מצד האדם.

ולא זו אף זו: האדם נברא בעולם הזה לבחור בין טוב לרע, על מנת שכשיבוא למקום העונג האמיתי אחר יציאתו מכאן, יתענג על ה', בבחינת מקבל שכר ולא בבחינת "נהמא דכיסופא" של מתנת חנם. אילו ראה האדם בכל דבר את יד ה' הפועלת לבדה, לא היה אצלו מקום לבחירה האם להאמין בבורא או, ח"ו, לכפור

⁵ ישעיה כ"ו י"ב.

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

בו. לכך נבראה חוקיות הטבע, ליתן מקום לכל הרוצה לטעות, לבא ולתלות את המקרים בסיבות מדומות, במקום במציא כל הנמצאים.

השלם בבחירתו רואה בבהירות את היד הגדולה אשר אין לגביה כל חילוק בין טבע לנס, ואינו זקוק יותר להסוואת ההנהגה במסווה החוקיות, כי אין היא תורמת עוד מאומה לעבודתו את הבורא, באשר נקודת הבחירה שלו כבר התעלתה מעל לנסיון הטשטוש. לפיכך יכול רבי חנינא בן דוסא לומר: "מי שאמר לשמן וידלק יאמר לחומץ וידלק" והקב"ה מקיים. מה שאין כן מי שלא הגיע למדרגה זו.

באמת, אין הטבע שבכל יום כי אם חידוש מעשה בראשית. בכל רגע ורגע גוזר רצונו יתברך שיימצאו בעולם כך וכך ברואים בעלי תכונות אלו ואלו, וסיבת מציאותם ברגע זה אינה היותם מצויים ברגע הקודם בצורה זו או קרובה לזו, כי אם רצונו יתברך בלבד. וכן היה ברגע הראשון, לפני כששת אלפים שנה, אשר בבת אחת הועמדו על עמדם כל יצורי בראשית, והשינויים בהם בששת ימי בראשית נבעו מרצונו ית' בלבד, ללא סיבתיות אחרת, בין ברגע הראשון שאז לא קדם כל דבר אחר שיכול היה לשמש סיבה, ובין לאחריו.

כשם שבכל רגע ורגע אין הבריאה מתחדשת במצב התחלתי, לא האנשים נראים כתינוקות בני יומם, ולא החי, הצומח והדומם דומים עלינו כאילו הם בראשית דרכם, אלא כולם מתחדשים בעלי "גיל" מסויים, כל אחד לפי צרכו, כך גם בבריאתו של העולם נברא העולם בעל "גיל" מסויים. כבר מן הסיפור בתורה שבכתב נראה שאדם וחיה נבראו כמבוגרים ולא כתינוקות. כך מסרו לנו חז"ל⁶ שכל מעשה בראשית בקומתם נבראו. הלכך נברא גם הדומם ב"גיל" מסויים, וכל קרן אור הצריכה להגיע לעין האדם מכוכב מרוחק מיליוני שנות אור לא נבראה בראשית דרכה, כי אם ליד כדור הארץ.

לפיכך אין כל סתירה בין מסקנות המדע ביחס ל"גיל" היקום, ובין ידיעתנו שזמנו בפועל הוא כששת אלפים שנה. המנסה להקיש ממצב העולם כיום על שנות העולם בפועל, משול למי שרואה זנב נר בוער, ובהכירו סוג זה של נרות ינסה להקיש מכך לפני כמה שעות הדליקהו, מבלי לדעת אם הדליקו נר חדש או נר שכבר דלק פעם קודמת למחצה לשליש ולרביע. גם המאובנים ה"קדומים" המצויים אינם שרידי חיות שחיו אי פעם, אלא נבראו מיד באותה צורה שהיו צריכים להיראות אילו היה גיל העולם בפועל כפי שהוא נראה, שאז באמת היה עובר את שלבי ההתפתחות שהמדענים מייחסים לו. וגם מאובנים אלו, עם שאר

⁶ חולין סי' ע"א.

הרב אביגדור נכנאל

דברים, ממלאים תפקיד נכבד בעולם, בתתם מקום לכל הרוצה לטעות, ל"הוכיח" מתוכם את גיל העולם בפועל, ועל ידי המקום לטעות יש מקום לצדיק לבחור בטוב ולהאמין בתורת משה, בראותו את המאובנים ושאר הברואים רק כמשקפי "גיל" העולם בכוח.

ג. הבחירה האנושית – מאפשרת התכחשות לנס ופירושו כטבע

המתעקש לטעות, ימצא חוקי טבע גם במקום שהנס גלוי, כי גם בכך ניתנה הבחירה לאדם. בשנת אלף תרנ"ו לבריאת העולם היה מבול, הקב"ה הודיע לנח מראש על בואו, ונח הזהיר את אנשי דורו מאה ועשרים שנה. וכל זאת בהדגשה כי המבול בא כעונש, ובכח התשובה למונעו. באו אנשי דור הפלגה, כנמסר לנו ע"י חז"ל⁷, וטענו כי אחת לאלף תרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט, ואפשר לתקן זאת ע"י חיזוקו במגדל. כאן הוא הקיצוץ בנטיעות, הגורס כי העולם הגשמי פועל על פי חוקיותו, ולא על פי רצון עליון.

כיוצא בזה, סיפרו לנו חז"ל⁸ על אותם רשעים שגנבו את הדורון שהוליד נחום איש גם זו לקיסר, ושמו עפר במקומו. כשראה הקיסר שישראל מכבדים אותו בעפר - קצף, אבל אליהו הנביא אמר לו לנסות שמא זה מעפרו של אברהם אבינו שנאמר בו "יתן כעפר חרבו". השתמש הקיסר בעפר זה, והקב"ה עשה נס והעפר הפך לחרבות. כיבד הקיסר את נחום מאד. באו הרשעים, הביאו עפר מאותו מקום וציפו גם הם לכבוד. להם, כמובן, לא נתרשש נס, והקיסר הרגם. הרי לפנינו שהמוכה בסנוורים תולה את הנסים שנעשו לאברהם אבינו ולנחום איש גם זו, בטבעו של עפר מסויים ההופך לחרבות, בניגוד לכל הטבע המוכר לנו, ובלבד שלא יאמין כי הקב"ה קובע אימתי לפנינו עפר ואימתי חרב.

ד. כח הבחירה האנושית – בתחום הרצון. המעשה נעשה בכל מקרה ע"י הקב"ה

אמנם, אף על פי ש-"הבורא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים", הנה ברא את האדם בצלם אלקים ומסר בידו את כח הבחירה, לטוב לו. זו היא כביכול בחינת צמצום כבודו יתברך במידה מירבית, בזה שלאדם אשר עצם מציאותו מכח רצונו ית' ניתן רצון שאינו כפוף לרצונו ית', וביכלתו לבחור גם ברע. אולם עלינו

⁷ בראשית רבה ל"ח, ו'.

⁸ תענית כ"א ע"א.

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

לדעת כי יכולת זו מוגבלת לרצון בלבד, אכן המעשים אינם ביד הנברא כל עיקר, והבורא לבדו עושה. השפעתו של האדם על המעשה היא רק בכך שבדרך כלל, כל עוד אין הדבר מתנגש במטרה האלוקית שבעולם, בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, ולפיכך הבורא בטוב יעשה על פי רוב מעשים טובים, ולהיפך. אולם המתייחס אל האדם על פי האמת אינו המעשה, כי אותו עשה הבורא, אלא הרצון בלבד.

לכן יכלו חז"ל לפרש⁹: "אז יבנה שלמה במה" - שביקש לבנותה ולא בנה, שהוא תמוה לכאורה, שהרי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אכן, לפי המבואר, זהו ממש פשוטו של מקרא - כאשר המקרא מייחס פעולה מסוימת לאדם, אין היא מתייחסת אליו אלא מבחינת היותו הרוצה בפעולה, אבל גוף הפעולה לא הוא מבצע, אלא שבדרך כלל מוליכין אותו לפי בחירתו, ומסרו לנו חז"ל שכאן היה קיים רק רצונו של שלמה, אבל לא בא הדבר לכלל ביצוע.

לפיכך הנותן צדקה לעני, צריך להכיר בכך שבחירתו היא רק אם לרצות לתת לעני או לא, אבל העני עצמו מזוונותיו קצובים לו מראש השנה, ואין ביד העשיר להוסיף עליהם או לגרוע מהם. ובה יובן מה שסיפרו לנו חז"ל¹⁰, שרבן יוחנן בן זכאי גבה כסף מבני אחותו לצדקה, והעדיף לקחת מהם שש מאות שמונים ושלושה דינרים שיתנום לשם מצוה, מאשר שבע מאות שלא לשם מצוה גמורה. והשאלה הנשאלת, האם בשביל לזכות את בני אחותו במצוה יפסיד ריב"ז שבעה עשר דינר לעניים? אך ריב"ז ידע שיותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית, כי לעני אין מתווסף מאומה בדינרי העשיר ואילו העשיר זוכה לחיי נצח בבחירתו להיטיב, על כן העדיף את טובת בני אחותו, ביודעו כי פרנסת העניים מובטחת להם.

וכן פסקו חז"ל¹¹, כי אם נזדמנו לפנינו אוהבו הזקוק לעזרה בפריקת משאו ושונאו הנצרך לסיוע בטעינת משא, יקדים את שונאו כדי לכופף את יצר השנאה שבלבו, אף על פי שבינתיים בהמת חברו - מצטערת מכובד המשא. ואין זה כי הבהמה צריכה לסבול כדי שיתקן הוא את מדותיו, אלא כי סבלה של הבהמה אינו תלוי בו כלל כי אם בגזירת עליון, ותקון מדותיו תלוי במדה רבה בו.

כדי לחנך את ישראל להכרה זו ניתנת תורה לאוכלי מן דוקא, במן למדו כל ישראל להכיר כי השתדלות האדם אינה משפיעה כלל על מצבו הגשמי, כי המרבה

⁹ שבת נ"ו ע"ב.

¹⁰ ב"ב י' ע"א.

¹¹ ב"מ ל"ב ע"ב.

הרב אביגדור ונצאל

ללקוט ויש רק נפש אחת בביתו לוקט עומר אחד בלבד, והממעית ללקוט ובביתו עשר נפשות ימצא עשרה עמרים. אין השתדלות האדם סיבת מציאות פרנסה, אלא גזירת מלך להשתדל ללקוט כדי להסוות קצת את ההנהגה העליונה, וליתן מקום לבחירה.

ה. השפעת מידת הבטחון על חיי המעשה

מעשה ניצב האדם במערכה "פנים ואחור". עליו להשתדל ולעמול כאילו הכל תלוי בו, ועם זאת להאמין ששום דבר אינו תלוי בו. אין לו רשות להימנע מליתן צדקה בסומכו על רחמי שמים על העני, ואין לו להאמין שנתנתו תועיל במשהו. עליו לדאוג לפרנסת אשתו ובני ביתו, ועליו לדעת שלא הוא המפרנס. עליו לנסות להשיג מצה, שופר ולולב, ועליו להרגיש שאין קשר ישיר בין נסיונותיו ובין השגתם. עליו לשמור על בריאות גופו, ועליו לזכור "שאינן לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצוות יצליחנו שכרו וכו' הכל בגזרת עליון"¹². אם כן, עיקר מקומו של הבטחון במישור ההשקפה, ומקום ההשתדלות בחיי המעשה.

אלא שבגבולות מצומצמים, אשר, כאמור לעיל, אינני מתיימר להגדירם בפסקנות, דומני שחייב הבטחון להשפיע גם על חיי המעשה.

כלל גדול הוא בדרכי ההנהגה העליונה, שבמדה שאדם מודד, בה מודדים לו. אמרו חז"ל¹³, והביאו כמה מעשים בגמרא על כך, שכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, וכל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו, וכיו"ב. יש מהראשונים שפירשו, שהברית שנכרתה עם משה רבנו על י"ג מדות היא דוקא כל זמן שישראל עושין כסדר הזה, דהיינו שהם עצמם משתדלים לילך בשלש עשרה מדות רחמים של מעלה, אז ההנהגה איתם היא במדות אלו. ולכן גם במדת הבטחון כן הוא. ככל שהאמונה מושרשת יותר בלב האדם, והכרתו ב"אין עוד מלבדו" איתנה, כן יוכל לבטוח יותר כי מלאכתו נעשית בידי שמים, ולהשתדל פחות. במה דברים אמורים? כשחובותיו מתנגשות זו בזו והבטחון בא כדי שיוכל להשלים את המוטל עליו, אבל לא כשמניעת ההשתדלות באה מתוך עצלות וכדומה. כגון: הרוצה לזכות בכתר תורה וללמוד בלילה אך חושש הוא שהדבר

¹² כלשון הרמב"ן בסוף פרשת בא ד"ה "ולטוטפות" בשורות האחרונות.

¹³ שבת קנ"א ע"ב.

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

זיק לבריאותו, הנה לפי חוזק בטחונו יוכל לצמצם שעות השינה ולהרבות בלימוד, אבל לא לסמוך על נס גלוי לגמרי, אלא אם כן הוא כרבי חנינא בן דוסא וחבריו. כללו של דבר: הבטחון נמדד, בין השאר, בהיותו נקי מפניות וסיוע לעבודת ה' שעליו, והיפוכו בעצלות. ובדיקת מצפונו הלב אם נקי הוא מפניות או לא, זוהי מעיקרי עבודת המוסר.

פעמים שהסכנות במניעת ההשתדלות הן כה חמורות, שאין זה רצוי שיאחז אדם במדת הבטחון במקום סכנה רבה כזו. וזקוקים אנו למאזני צדק לשקול את מה שה"מסילת ישרים" מכנה משקל החסידות. הוא מדגים זאת על ידי מעשה גדליה, שבטח בה' ולא רצה לחוש שמא ישמעאל בן נתניה בא להורגו, וסופו שנהרג ונסתבבה על ידו גלות שארית ישראל ותענית לדורות. וכן במעשה רבי זכריה בן אבקולס, שהחמיר על עצמו ועל חבריו במעשה בר קמצא, וזקף לחובתו חורבן שני עד היום¹⁴.

אף על פי כן, באופן כללי, כל הגדול מחברו ראוי לו להרבות בבטחון ולמעט בהשתדלות. אמנם ישנה גם גישה הפוכה, המבוארת במאמר חז"ל¹⁵ על ד' מלכים שמה שבקש זה לא בקש זה, שלפי גודל הכרתו אין ההשתדלות מזיקתו.

ו. חובת הבטחון של הציבור

ליחיד נאמר לא לעמוד במקום סכנה ולסמוך על הנס. מסופקני אם גם לכלל ישראל נאמרה הלכה זו. היחיד לא תמיד יודע את מצבו אם ראוי הוא לנס, ומה ישאר מזכויותיו לאחר הנס, אם אמנם יתרחש. מה שאין כן בכנסת ישראל, עליה נאמר "כלך יפה רעיתי ומום אין בדך"¹⁶. (שמעתי בשם גדול אחד שאמר שלפיכך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים, לפי שכל הנביאים מונים פגמים בישראל, ואילו שיר השירים מתאר את הבחינה העליונה, שבה כולה יפה ומום אין בה).

כתבו האחרונים¹⁷, שבימים נוראים צריך אדם להראות על עצמו אימת הדין, כי מי יודע אם יזכה, ומצד שני יסתפר בערב יום הדין וילבש לבנים להראות בטחונו בבורא כי יוציא לאור דיננו. במה שנוגע ליחיד אין הוא יודע אם הוא מהנכתבים לחיים אם לאו, ומצד זה צריך שתהא אימת הדין עליו, אבל במה שנוגע לכנסת

¹⁴ מסילת ישרים פרק כ'.

¹⁵ פתיחתא דאיכה רבה, ל'.

¹⁶ שהש"ר ד' ז'.

¹⁷ ט"ז או"ח תקפ"א, ס"ק ה'.

הרב אביגדור נבנצאל

ישראל יודעים אנו שהיא זוכה בדין. גם בשנים הקשות ביותר, כגון שנות החורבן ושנות השואה, לא נגזר הדין אלא על מיליוני היחידים, אבל לא על האומה בכללותה. ואמרו חז"ל¹⁸, כי מצוות נטילת לולב בסוכות היא כאדם הנוטל חותם מבית המלך להראות שזכה בדין. ומצוה זו נוהגת לדורות עולם, כי הובטחנו מראש שכל שנה נצא זכאים בדין.

הלכך, נלעני"ד, שאם היחיד לפי מצבו נתבע להרבות בבטחון ולמעט בהשתדלות, הציבור בודאי זו זכותו וחובתו להשתמש בדרכי הבטחון, במקום שאין הסכנה מצויה מאד או חמורה מאד.

ז. חובת הביטחון בא"י

ההנהגה בארץ ישראל שונה מאד מהנהגת חו"ל בעוצם קדושתה. ומקרא מלא הוא: "ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ה' אלקיך בה"י¹⁹. ואמרו חז"ל²⁰ ש"כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים", לפי שהוא תחת השגחת שרי האומות, ו"כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה"י. והביא הרמב"ן ראייה מהכותים שאפילו גויים בא"י מושגחים יותר, לחיוב ולשלילה, מבחו"ל²¹. בהנהגה עליונה זו יש הרבה יותר מקום לישועה נגלית כנגד הטבע מאשר בהנהגת חו"ל. לפיכך ראוי לעם הקודש יושבי א"י להוסיף עוז ותעצומות בבטחונם.

פעמים רבות תבעו הנביאים מישראל על השתדלותם בדרכי הטבע, במקום שהיה מן הראוי להעלות את מדרגתם בבטחון. "ובעת ההיא בא חנני הראה אל אסא מלך יהודה ויאמר אליו, בהשענך על מלך ארם ולא נשענת על ה' אלקיך על כן נמלט חיל מלך ארם מידך. הלא הכושים והלובים היו לחיל לרב לרכב ולפרשים להרבה מאד, ובהשענך על ה' נתנסם בידך. כי ה' עיניו משטטות בכל הארץ להתחזק עם לבבם שלם אליו נסכלת על זאת, כי מעתה יש עמך מלחמות"²². ומסרו לנו חז"ל שאילו בטח אסא אז בה' לבדו היתה הממלכה על כל ישראל חוזרת לבית דוד, ומן הסתם היה נמנע בזאת חורבן הבית. "ויגל את מסך יהודה, ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער. ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו, ותקבצו את מי הברכה התחתונה. ואת בתי ירושלים ספרתם, ותתצו הבתים לבצר החומה. ומקוה

¹⁸ ויקרא רבה פרשה ל', ב'.

¹⁹ דברים י"א י"ב.

²⁰ כתובות ק"י ע"ב.

²¹ רמב"ן עה"ת ויקרא י"ח כ"ה.

²² דברי הימים ב', ט"ז ז-ט.

בטחון והשתדלות מפי סופרים וספרים

עשיתם בין החמתים למי הברכה הישנה, ולא הבטתם אל עשיה, ויצרה מרחוק לא ראיתם²³. גם ביחיד מצינו שכתב עליו הנביא "וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברפאים"²⁴, וביאר הרמב"ן שזה כאומר לא אוכל מצה בפסח כי אם חמץ, ששתיים רעות עשה²⁵.

ה. מידת הביטחון בימינו

כשאנו שואלים את עצמנו בימים קשים אלו מה צפוי לנו בעתיד, בפנינו שתי תשובות, אחת לשלב הביניים ואחת לבסוף. אשר לסוף, יודעים אנו מפי משה רבינו עליו השלום והנביאים כי תבוא גאולה וישועת עולמים "והיה לך ה' לאור עולם". אך בנוגע לשלב הביניים, לפי הגדרתו של ה"חזון איש" למושג בטחון, אין אנו יודעים את העתיד, אולם בוטחים אנו כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, ומתפללים על גילוי כבודו ית' בישועת ישראל, ובישועת כל יחיד מישראל. אולם כל האומר כי יודע הוא מתוך כתבי הקדש את העתידות בדיוק - אינו אלא טועה, לפחות לדעת הרמב"ם. שהרי הרמב"ם כתב במפורש "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם וכו' שדברים שתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו"²⁶. כנראה, עיקר סתימת הדברים היא בכך שיש מהנבואות שנאמרו למצב שישראל זכו, ויש מהן שנאמר למצב שח"ו לא זכו, ואפילו בתוך אותו פסוק כדרשת חז"ל על "בעתה אחישה"²⁷, ויש מהן שאם זכו יותר תתפרשנה באופן זה ואם לאו באופן אחר. אמרו חז"ל²⁸ שראויים היו ישראל לניסים בבאינה שניה בימי עזרא, כבביאה ראשונה בחציית הירדן ומלחמת ז' אומות, אלא שגרם החטא, שנאמר "עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית". ונראה דאין כוונתם דהחטא ביטל הפסוק לגמרי, אלא שהוא מתקיים בבאינה שלישית. וכן אמרו שביקש הקב"ה לעשות חזקיה משיח וסנחריב גוג ומגוג, וא"כ היתה נבואת אלדד ומידד מתקיימת בימות סנחריב, ועכשיו שלא זכינו, הנבואה עדיין תלויה ועומדת. כללו של דבר, דוקא הבטחון באמיתת הנבואות מחייב אותנו להרבות בהשתדלות הרוחנית ולהתחזק בתורה, בתפילה ובמעשים טובים. בזמן שהקול קול יעקב אין ידי עשו

²³ ישעיהו כ"ב ח-י"א.

²⁴ דברי הימים ב' ט"ז י"ב.

²⁵ רמב"ן עה"ת ויקרא כ"ו י"א.

²⁶ ה' מלכים פ"ב ה"ב.

²⁷ ישעיהו ס' כ"ב.

²⁸ ברכות ד' ע"א.

הרב אביגדור נבנצאל

שולטות, וחובל עול של סנחריב מפני שמן של חזקיה שדולק בבתי מדרשות, והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל.

"בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים"²⁹ לא נאמר נהיה כחלמים, אלא היינו. ומבואר בגמ' שזה מוסב על זמן הגלות. ופירש ר' שמחה זיסל מקלם, דפעמים שהאדם מקבל מכות נוראות, ובבקר הוא רואה שהוא בריא ושלם והמכות לא היו כי אם חלום. כן בזמן הגאולה נראה שכל הצרות שבאו עלינו בחשכת הגלות לא היו צרות אמיתיות, כי כל דעביד רחמנא לטב עביד.

²⁹ תהלים קכ"ו א'.